

Inhoud

Voorwoord 7

Inleiding 11

1 De razzia's van 22 en 23 februari 1941 en de
slachtoffers 21

2 Achtergrond 59

3 Aanleiding 71

4 Kamp Schoorl 109

5 Achter de schermen 133

6 Buchenwald 175

7 Mauthausen en Hartheim 207

8 De erfenis 271

Dankwoord 291

Bijlage A Ogepakte mannen: aantallen, leeftijden,
beroepen enzovoort 295

Bijlage B Omgekomen mannen in Buchenwald 300

Bijlage C Lijst meerdere slachtoffers binnen een
gezin 302

Bijlage D	Urnbijzetting Buchenwald-slachtoffers in Diemen en Muiderberg	306
Bijlage E	Zwangere vrouwen die alleen achter- bleven	308
Bijlage F	Slachtoffers onnatuurlijke dood Mauthausen	309
Bijlage G	Slachtoffers Hartheim	312
Noten		318
Bibliografie		341
Afkortingen en archieven		348
Fotoverantwoording		350
Namenlijst opgepakte mannen		352

Voorwoord

Als mensen mij vragen wat voor werk ik doe en als antwoord krijgen dat ik me voornamelijk bezighoud met onderzoek naar Joodse geschiedenis en de Tweede Wereldoorlog, krijg ik vaak te horen: ‘Kies je volgende keer een leuker onderwerp?’ Hoezeer ik ook voornemens ben dat te doen, die geschiedenis zit zo vol grote en kleine verhalen die nog nooit verteld zijn dat ze mijn aandacht blijven vangen. Het zaadje is geplant toen ik een jaar of twaalf, dertien was en mijn vader mij een prisma-pocket te lezen gaf met een mosgroene voorkant waarop een uit de losse pols geschilderde tekening te zien was van rijen sjokkende mensen. De titel van het boek heb ik nooit terug kunnen halen, maar later herinnerde ik mij dat het ging over mensen uit de concentratiekampen die, met het Rode Leger in aantocht, blootsvoets en dun gekleed de sneeuw werden ingestuurd, tochten die later als de dodenmarsen werden aangeduid. Zware kost. De impact was vergelijkbaar met de schokkende scènes op de ijsschotsen in de film waar een tante mij eerder mee naartoe had genomen en die mij nachtmerries bezorgden: *De negerhut van oom Tom*.

Onderzoekers rollen vaak van het ene onderwerp

Inleiding

Amsterdam herdenkt al sinds het eerste jaar na de bevrijding op 25 februari de grote staking die op die datum in 1941 plaatsvond en die de geschiedenis is in gegaan als de Februaristaking.

Op 25 en 26 februari 1941 protesteerden duizenden arbeiders en ambtenaren in Amsterdam tegen de onderdrukking, de voedseltekorten, de stijgende prijzen, de terreurgroepen van de NSB en met name tegen de op 22 en 23 februari gehouden razzia's waarbij meer dan vierhonderd willekeurige Joodse mannen slachtoffer werden van de Duitse agressie. De staking, mede gesteund door protesten in andere steden in het land, was een historische verzetsdaad die nationaal en internationaal veel indruk heeft gemaakt. Het is de enige brede burgerlijke protestactie tegen de bezetter en zijn anti-Joodse maatregelen die in bezet Europa heeft plaatsgevonden, en meteen al vanaf 1946 werd de staking dan ook groots herdacht. In december 1952 onthulde de toenmalige koningin Juliana in Amsterdam het door Mari Andriessen vervaardigde bronzen beeld van de Dokwerker, de

arbeider met zijn stevige postuur en grote handen, een symbool voor het verzet van de gewone man tegen de Duitse bezetter. Het beeld werd geplaatst op het Jonas Daniël Meijerplein, midden in de voormalige Jodenbuurt, de plek vanwaar de Joodse mannen na de razzia's werden weggevoerd.

Zoveel onderzoek er gedaan is naar dit moedige verzet, zo weinig is er feitelijk bekend over de directe aanleiding tot die staking: de razzia's van zaterdag 22 en zondag 23 februari 1941.

Veel meer dan het feit dat er ongeveer vierhonderd Joodse jongemannen zijn opgepakt die naar Mauthausen werden gedeporteerd en daar zijn vermoord, weet men niet. Met uitzondering van het Rode Kruis, dat na de oorlog lijsten van de opgepakte mannen heeft geprobeerd samen te stellen, is er alleen het *Gedenkboek Mauthausen*, waarin informatie staat over (slechts) dertig bij de februarirazzia's opgepakte mannen. Verder is er nauwelijks studie gedaan naar het verloop van de ophaalacties en al helemaal niet naar de slachtoffers, en dat terwijl die razzia's in de Amsterdamse Jodenbuurt de eerste gewelddadige anti-Joodse acties waren van de Duitse bezetter op het bezette West-Europese continent. De bezetting was pas negen maanden oud en de razzia's vonden plaats anderhalf jaar vóór aanvang van de officiële deportaties vanuit Westerbork.

Waarom weten we nauwelijks iets over die razzia's en over deze eerste groep Nederlands-Joodse mannen? Tachtig jaar na dato moeten hun namen nota bene nog uit verschillende bronnen bij elkaar gescharreld worden. Hoe kwam het besluit van de razzia tot stand? Hoe ver-

liepen de ophaalacties en waren ze te voorzien geweest? Welke Joodse en niet-Joodse instanties en personen zetten zich in voor de gedeporteerde mannen en waar kon men informatie over hen achterhalen? Wat waren de omstandigheden waaronder de mannen in Schoorl, Buchenwald en Mauthausen leefden, werkten en omkwamen? Heeft iemand zich ooit afgevraagd hoe het de achtergebleven vrouwen is vergaan, van wie er ten minste drieëntwintig in verwachting waren op het moment dat hun man werd opgepakt? Zij baarden hun kind in de wetenschap dat hun echtgenoot al overleden was of in afwachting van zijn doodsbericht. Vierentwintig gezinnen misten twee zoons en broers, in vier gezinnen waren drie mannelijke familieleden opgepakt en in één gezin verdwenen zelfs vier (half)broers. Ook bleken er drie gezinnen te zijn waarin op 22 en 23 februari een zoon of broer was opgepakt en bij de razzia van 11 juni 1941 een tweede.

In de bijlagen achter in dit boek staan dit soort zakelijke gegevens bijeen, die bij nadere beschouwing een groot verdriet in zich dragen. In kale cijfers en gemeentelijke documenten zijn emoties meestal ver te zoeken; een van de uitzonderingen daarop is het document dat opdook in de Amsterdamse politiearchieven. Ik wil het u niet onthouden, omdat het een uniek inkijkje geeft in een van de manieren waarop in getroffen gezinnen en bij de politie met het leed werd omgegaan. Het document is gedateerd 28 augustus 1941. De dienstdoende agent schreef het volgende in het logboek:

Op 26 augustus 1941 meldde zich bij het politiebureau op het Jonas Daniël Meijerplein een zekere Samuel van

Anerkannt:
Abraham de Boer

Abraham de Boer, Amsterdam 07-03-1909 – Buchenwald 16-05-1941

Anerkannt: I.R.O. Forder № 440
Arie Schouten i. №.

Arie Schouten, Amsterdam 22-04-1916 – Buchenwald 30-05-1941

Anerkannt: I.R.O. Forder № 440
Izak Swaab i. №.

Izak Swaab, Amsterdam 09-10-1909 – Buchenwald 29-05-1941

Anerkannt:
Machiel Wertheim

Machiel Wertheim, Amsterdam 02-01-1908 – Buchenwald 23-03-1941

Anerkannt:
Werner Dobrzyner

Werner Dobrzyner, Berlijn 22-05-1919 – Buchenwald 22-04-1941

Anerkannt: I.R.O. Forder № 440
Nathan Schelvis i. №.

Nathan Schelvis, Amsterdam 12-09-1909 – Buchenwald 24-04-1941

Anerkannt:
Hartog Frinkel i. №.

Hartog Frinkel, Amsterdam 09-06-1914 – Buchenwald 07-05-1941

Anerkannt:
Henoch Leviet

Henoch Leviet, Uithuizen 11-01-1909 – Buchenwald 05-04-1941

Anerkannt:
Levie Hofman

Levie Hofman, Amsterdam 27-10-1913 – Buchenwald 06-04-1941

Anerkannt:
Arthur Leiserowitz i. №.

Arthur Leiserowitz, Amsterdam 06-10-1915 – Buchenwald 26-04-1941

Signaturen van enkele in Buchenwald omgekomen mannen. Met het plaatsnemen van de handtekening na het inleveren van kleding en eigendommen, tekenden zij als het ware hun eigen doodvonnis.

I

De razzia's van 22 en 23 februari 1941 en de slachtoffers

Het was stil in de Jodenbuurt op zaterdag 22 februari 1941. Het was sabbat, de rustdag voor de Joden. Een groot aantal van hen werkte niet, maar velen ook wel. Menigeen moest zeven dagen per week zwoegen om het gezin te kunnen onderhouden. Dat gold ook voor de arme christelijke marskramers wier rustdag op de zondag viel, de dag dat de Jodenhoek een belangrijke trekpleister was voor Amsterdammers en mensen uit de provincie die op zoek waren naar koopjes op de markt op Uilenburg. In de straten en op de bruggen daar was van alles te krijgen, niet alleen nieuw en tweedehands spul, maar in een tijd waarin men veel apparaten zelf repareerde en kleding verstelde was tussen alle aangeboden waar ook dat ene passende schroefje, stukje ijzer of benodigde lapje stof te vinden.

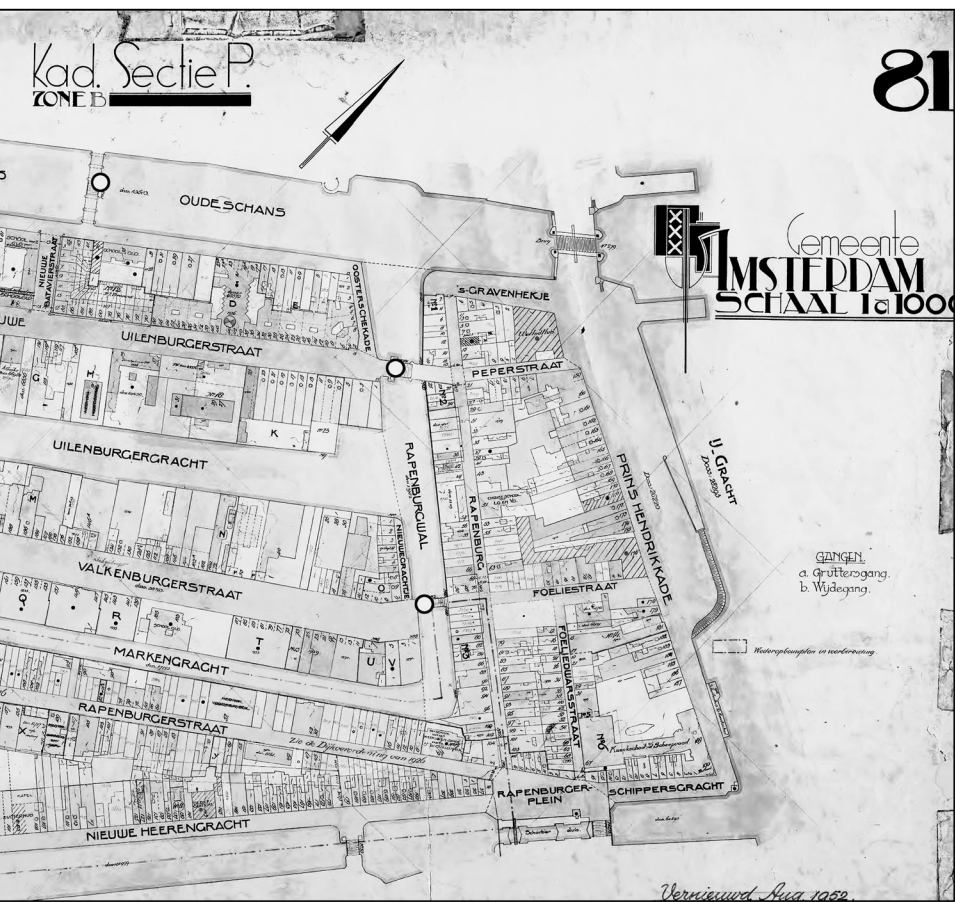
Die zaterdag kwam aan het eind van de middag voor iedereen volkomen onverwacht een colonne wagens van de *Ordnungspolizei* via de Blauwbrug het Waterlooplein op rijden. Tien trucks werden geparkeerd ter hoogte van de Portugese Synagoge op het Jonas Daniël Meijerplein,

Kad. Sectie P.
ZONE B

81

Afgezette Jodenbuurt tijdens de razzia's van 22 en 23 februari 1941. De stippen geven aan welke bruggen werden afgesloten.